

- пільги працівникам підприємства (отримання житла, у тому числі на умовах пільгового кредитування; організація обслуговування; повна або часткова компенсація транспортних витрат; надання споживчих кредитів; соціальне страхування за рахунок підприємства);
- нематеріальні (неекономічні) пільги (право на гнучкий графік роботи; надання додаткових відпусток; достроковий вихід на пенсію тощо);
- оплату освітніх послуг, підвищення кваліфікації, перспективу кар'єри;
- моральне заохочення та формування прозорої соціальної атмосфери;
- сприяння кваліфікаційному зростанню та самоврядуванню трудових колективів;
- соціальний пакет (корпоративна система заохочення до високих результатів трудової діяльності, корпоративний відпочинок, оплата харчування тощо).

Формування і розвиток сфери зайнятості населення вимагають обґрунтування і реалізації нових підходів у механізмі зайнятості населення. Важливо насамперед посилити мотиваційну основу – саме з неї повинна розпочинатися розробка організаційно-економічного механізму зайнятості населення.

Література

1. Гнибіденко І.Ф. Ринок праці: попит і пропозиція професійних кадрів // *Продуктивні сили України*. – 2007. – № 1. – С. 28–39.
2. Заяць Т.А. Соціальна політика держави: принципи формування та особливості механізму реалізації // *Продуктивні сили України*. – 2007. – № 1. – С. 5–15.
3. Карлін М.І., Звонар В.П. Корпоративна соціальна відповідальність у контексті перспектив соціальної політики України // *Демографія та соціальна економіка*. – 2007. – № 1. – С. 184–194.
4. Кучинська О.О. Оцінка процесу глобалізації економіки як чинника трансформації соціально-трудових відносин // *Продуктивні сили України*. – 2007. – № 1. – С. 39–49.
5. Куценко В.І. Соціально-економічна обумовленість розвитку вищої освіти: діагностика та модернізація відносин // *Продуктивні сили України*. – 2007. – № 1. – С. 15–28.

УДК 332.13:339.1

П.Б. ЮР'ЄВА

Національний університет державної податкової служби України

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТОРГІВЛІ

В умовах розвитку ринкової економіки в Україні, а також під впливом процесів транснаціоналізації та глобалізації сфера торгівлі зазнає суттєвих змін, які потребують фундаментальних досліджень. Актуальною проблемою стає обґрунтування нового підходу до територіальної організації торгівлі та її регіонального розвитку, включаючи розробку методологічних положень.

© П.Б. Юр'єва, 2008

Методологічні аспекти дослідження територіальної організації торгівлі повинні розглядатися на тлі загальноекономічних проблем територіальної організації продуктивних сил як сполучення його окремих функціональних структур. Дослідження, що здійснюватимуться в такому напрямі, дадуть змогу визначити найперспективніші шляхи розвитку торгівлі з урахуванням найбільш актуальних проблем регіонального розвитку. А основним напрямом таких досліджень є визначення та облік чинників, що впливають на формування функціональної, організаційної та територіальної структури торгівлі й основоположних засад їх побудови.

Метою статті є визначити економічну сутність та роль факторів у територіальній організації торгівлі, деталізувати їх класифікацію, встановити та обґрунтувати систему принципів територіальної організації торгівлі.

Питання територіальної організації торгівлі розроблялись як іноземними, так і вітчизняними вченими. Теоретичною основою розміщення об'єктів торгівлі є роботи Й. Тюнера, А. Вебера, В. Крісталлера та А. Леша. Заслужують на увагу дослідження вітчизняних науковців, а саме: А. Алімова, Є. Воронової, Н. Голошубової, Ф. Заставного, А. Мазаракі, Ф. П'ятакової, Т. Шпараги та інших. Проте багато питань залишились дискусійними.

Торгівля – це складна поліструктурна система з внутрішніми зв'язками між елементами та відповідною функціонально-просторовою організацією. Ця система розвивається під впливом певних факторів та на засадах, які потребують визначення й дослідження.

Питання про суть факторів у теорії розміщення продуктивних сил розроблялося низкою учених, серед яких необхідно відзначити роботи Й. Тюнера, А. Вебера, В. Крісталлера, А. Леша та інших.

Й. Тюнен, вивчаючи питання утворення ренти, виявив вплив міста-ринку на сільськогосподарську спеціалізацію прилеглої території. Найбільш істотним в його теорії є введення в теорію розміщення фактора "відстань" [1].

Вебер А. фактором розміщення – "штандортним" чинником – визначає ту економічну вигоду, яка виникає для господарської діяльності залежно від місця, де здійснюється ця діяльність. Всі фактори він поділив на: регіональні; такі, що визначають розміщення продуктивних сил; і агломераційні, які сприяють їх концентрації. При цьому Вебер А. значно збузив кількість чинників (зокрема, ринкових), що впливають на територіальне розміщення певної області, і не вказав на умови загальної економічної рівноваги [2].

Низка учених продовжила дослідження окремих аспектів проблеми факторів розміщення продуктивних сил. Так, В. Крісталлером був виділений "фактор близькості до крупного економічного центру". З теорії В. Крісталлера можна зробити висновок про те, що функції поселень різні, кожне має свою сферу впливу і способи територіальної організації. А. Леша стан просторової рівноваги визначав такими умовами, як: місцеположення кожного підприємства, що характеризується максимально можливими перевагами для споживачів використання території повністю; рівність цін і витрат; мінімальний розмір всіх ринкових зон [3].

Враховуючи соціальну й економічну спрямованість торгівлі та критерії ефективності організації торгівлі, сформулюємо поняття *фактор територіальної організації торгівлі*. Отже, фактор територіальної організації торгівлі можна визначити як сукупність численних різноякісних умов, ресурсів, передумов, необхідних для вибору місця розміщення та напрямів подальшого розвитку об'єкта торгівлі з метою найбільш повного задоволення потреб споживачів у матеріальних благах та максимізації прибутку.

Кожний фактор вирізняється особливостями свого впливу та характеризується відповідними масштабами, рівнем постійності, просторовим охопленням. Поєднання цих властивостей у територіальному розрізі може бути різним, що породжує неоднакові регіональні можливості для розміщення об'єктів торгівлі [4].

Велика кількість та різноманітність факторів територіальної організації торгівлі обумовлюють необхідність їх класифікації. При цьому варто враховувати те, що ці чинники діють об'єктивно, обумовлюються різними законами, не є однотипними та мають регіональні відмінності. Зокрема, їх можна класифікувати за наступними ознаками: місцем в соціально-економічній ієрархії (мега-, макро-, мікро-, мезо- та наноекономічні), в територіальному аспекті (регіональні, точкові, локальні), способом дії (мережеві, соціальні, середовищні), характером впливу (прямі, непрямі), походженням та соціально-економічним змістом (історичні, економічні, демографічні, соціальні, містобудівні, природно-кліматичні, інші), способом вимірювання ("м'які", "жорсткі").

Більшість науковців розглядає обмежене коло факторів територіальної організації торгівлі. Так, А.А. Мазаракі визначив чотири групи чинників: виробничо-економічні, демографічні, соціальні та природно-кліматичні [5, с. 67–68]. Однак у типологію він ввів такі, що відображають нетипові умови життєдіяльності, пов'язані з техногенними аваріями, природними катаклізмами тощо.

О.А. Бурбело, А.К. Євтушенко, Т.В. Малаєва, І.В. Заблодська розглядають лише транспортні, соціальні, економічні та містобудівні фактори [6, с. 93]. Але при цьому не враховано демографічний чинник, адже саме кількість населення визначає чисельність об'єктів торгівлі тощо.

Таким чином, такі підходи не є об'єктивними, оскільки звужується коло факторів, що в підсумку впливає на ефективність територіальної організації торгівлі.

Система чинників, що визначають територіальну організацію торгівлі, за Ф.С. Пятаковою, Ю.М. Лисенковим [7, с. 75–76], включає економічні, соціальні, демографічні та інші. Вважаємо, що й ця систематизація обмежена. Так, зазначені науковці не розглядають містобудівні фактори, а природно-кліматичні вважають другорядними, що не мають суттєвого впливу. В той же час розглядаються такі чинники, як мода та фізіологічні особливості організму людини, що враховуючи українську ментальність та екологічну ситуацію в країні, заслуговують на увагу. Слід також відзначити, що запропонована

система факторів складна, а саме дворівнева: в межах груп виділяють підгрупи залежно від характеру впливу.

Н. Голошубова деталізувала та розширила коло факторів. На її думку, на торгівлю впливають: соціально-економічні, демографічні, географічні, містобудівні, транспортні, організаційно-технологічні, управлінські, фінансові чинники [8, с. 19]. На нашу думку, такий підхід більш відповідає умовам ринку, оскільки враховуються фактори макро- та мікрорівня.

Оскільки торгівля, з одного боку, це сфера економіки, а з іншого – вид економічної діяльності, вважаємо, що фактори територіальної організації торгівлі слід розглядати з погляду економіки та економічної діяльності. Перша група включає чинники, що впливають на розвиток економіки, інтеграційні процеси, об'єм та структуру виробництва, зайнятість населення та його дохід, потребу в матеріальних благах, якість життя. До другої групи належать такі, які витікають з внутрішньої сутності торгівлі, змісту завдань та визначені її функціями, процесами, в тому числі характером торгово-технічних операцій, особливістю праці та його привабливістю.

Всі групи факторів взаємопов'язані та взаємообумовлені. Разом з тим провідну роль у розвитку торгівлі відіграють ті з них, що висвітлюють ступінь сформованості систем розселення та рівень розвитку матеріального виробництва.

Ефективність організації торгівлі визначається не лише факторами її територіальної організації, а й обґрунтованістю та обліком принципів організації торгівлі.

Принцип (від лат. *principium*) означає "початок", "основа". Отже, принцип територіальної організації торгівлі – це основоположні правила, якими слід керуватись при виборі місця розташування об'єктів торгівлі та концепції функціонування й розвитку торговельної сфери (господарюючого суб'єкта, регіону, держави), які базуються на закономірностях розміщення торгівлі та розвитку економіки регіону й держави в цілому. Ці правила можуть бути задекларовані в спеціальних документах або ж бути своєрідною традицією, нормою, звичаєм. Частіше на практиці спостерігається поєднання того й іншого.

В літературі трапляється різноманітний набір принципів територіальної організації торгівлі, в основному вони стосуються лише одного аспекту, а саме розміщення. В загальному до цих принципів включаються: науковість, оптимальність, регіональність, комплексність, доступність, рівномірність, раціональність, гармонічність, функціонально-просторова інтеграція, пропорційність, екологічність [9–11].

Проте наведений перелік не можна вважати вичерпаним. На нашу думку, доцільно враховувати принципи, спрямовані на забезпечення функціонування й розвитку торгівлі на мікро-, мезо-, макро- та магарівнях, зокрема:

- цілісності: можливість торгівлі функціонувати в замкнутому циклі на основі використання фінансових, матеріальних та трудових ресурсів регіону чи країни і, відповідно, єдиної функції управління цим розвитком;

- системності, який, по-перше, передбачає, що між окремими елементами торгівлі існують тісні взаємозв'язки; по-друге, торгівля є складовою економіки країни; по-третє – частиною міжнародного бізнесу;

- взаємовигідності: кожний учасник торговельного процесу має отримувати певну вигоду, зокрема, продавець – матеріальну у вигляді прибутку, а покупець – матеріальну та духовну у вигляді товару, що задовольняє його особисті потреби;

- самоорганізації: торгівля має розвиватися так, щоб найкращим чином використовувати наявний ресурсний потенціал і найкоротшим шляхом досягти поставлених цілей;

- цілеспрямованості, що визначається як умова досягнення конкретних цілей торгівлі (соціальних чи економічних) у рамках функціонування системи;

- збалансованості, тобто необхідно розвивати усі форми торгівлі згідно із запитами і можливостями населення;

- реальності: торгівля повинна функціонувати та розвиватись відповідно до реальних соціально-економічних процесів, що протікають у регіоні, державі, світі;

- гнучкості, що передбачає здатність торгівлі перебудуватися для ефективного рішення різноманітних питань, які виникають у процесі функціонування та розвитку, без порушення збалансованості в системі торгівлі;

- оперативності, що вимагає вчасності у запровадженні рішень стосовно функціонування та розвитку торгівлі;

- сценарійності: при оцінці перспектив та складанні прогнозів необхідно розробляти й аналізувати різні варіанти з урахуванням тенденцій, а також позитивних та негативних факторів розвитку торгівлі;

- пріоритетності місцевих виробників, який передбачає наповнення внутрішнього регіонального товарного ринку за рахунок товарів місцевого виробництва, докуповуючи відсутні товари в інших регіонах України, таким чином зводячи імпорт у регіон до мінімуму;

- конкурентності: в процесі боротьби за покупця суб'єкти торгівлі виявляють найбільш ефективні шляхи збуту товарів;

- інтеграційності: в умовах глобалізації господарського життя досягнення синергетичного ефекту можливе лише за рахунок взаємозв'язку та взаємодії усіх суб'єктів торгівлі – як національних, так й іноземних;

- самоокупності: об'єкт торгівлі здатен функціонувати за рахунок повного самозабезпечення фінансовими, матеріальними та трудовими ресурсами;

- сфокусованості: об'єкти торгівлі мають розміщуватись у спеціально відведених місцях відповідно до архітектурно-будівельного плану міста.

Різноманіття принципів територіальної організації торгівлі зумовило їх диференціацію. Зокрема, А.А. Мазаракі, В.І. Касеркін, Є.М. Воронова, В.І. Дорошенко [12, с. 37] розрізняють загальні та окремі принципи територіальної організації торгівлі, виходячи з їх істотності; О.М. Головня [10] – загальні та специфічні. Проте, на нашу думку, принципи організації торгівлі

слід поділити на три групи: загальні, які визначають засади розміщення та функціонування торгівлі; такі, що відображають ефективність територіальної організації торгівлі; принципи функціонування торгівлі, які відображають особливості організації торговельної діяльності.

Дотримання принципів територіальної організації торгівлі сприятиме вирівнюванню відмінностей у рівнях торговельного обслуговування населення регіонів та зближенню рівнів їх соціально-економічного розвитку, зменшенню соціальної напруги, що є важливим напрямом нинішньої регіональної політики держави.

В сучасних умовах функціонування торгівлі одним з основних завдань є виявлення територіальних відмінностей та усунення територіальних диспропорцій. Досягти цього можна за умови визначення, обліку та контролю факторів територіальної організації торгівлі. Без ретельного обліку та всебічного аналізу окремих факторів, їх структурних ланцюгів, елементів груп і класів неможливо скласти оптимальну схему територіальної організації торгівлі та визначити найбільш обґрунтовані міжрайонні й внутрішньорайонні пропорції та зв'язки сфер економіки. В літературі трапляються різні ознаки класифікації факторів територіальної організації, проте особливої уваги заслуговує класифікація за походженням та соціально-економічним змістом. Крім того, в умовах глобалізації економічної, соціальної та політичної діяльності слід урахувувати не лише чинники внутрішнього середовища, але й широке коло зовнішніх. Зокрема, культуру, мову, часовий пояс, політичні умови, економічну стабільність, грошову систему, націоналізм, господарське право, податкову систему, методи господарювання, методи торгівлі, ризики. І нарешті, подвійний зміст торгівлі зумовив виділення факторів сфери економіки та економічної діяльності.

Не менш важливим у створенні та функціонуванні ефективної територіальної структури торгівлі є визначення адекватної системи принципів її територіальної організації. Саме через них виражаються закони та закономірності територіальної організації торгівлі. Принципи просторової організації торгівлі мають бути спрямовані на досягнення прийнятного рівня життя населення та сприяти довгостроковому, великомасштабному й збалансованому розвитку території (країни, регіону, населеного пункту). Система принципів територіальної організації торгівлі повинна включати загальні принципи (універсальні), принципи розміщення торгівлі та функціонування торгівлі. Запропонований перелік потребує методологічного уточнення, доповнення та конкретизації, враховуючи специфіку соціально-економічного розвитку території.

Література

1. Тюнен И. *Изолированное государство*. – М.: Изд-во газеты "Экономическая жизнь", 1926. – 329 с.
2. Вебер А. *Теория размещения промышленности* – М., 1926. – 199 с.
3. Леш А. *Географическое размещение хозяйства*. – М.: Издательство иностранной литературы, 1959. – 438 с.
4. Альмов А.Н., Заставный Ф.Д. *Классификационные аспекты территориальной организации производительных сил*. – К.: СОПС УССР, 1975. – 57 с.

5. Мазаракі А.А. Розвиток і структурна переорієнтація сфери товарного обігу як фактор економічного зростання: Дис... д-ра екон. наук: 08.02.01. – К., 1995. – 365 с.
6. Торговая политика / Бурбело О.А., Евтушенко А.К., Малаева Т.В., Заблодська И.В. – Донецк: ДонГУУ, 2006. – 354 с.
7. Пятакова Ф.С., Лысенков Ю.М. Совершенствование территориального планирования товарооборота. – К.: Техника, 1981. – 143 с.
8. Голошубова Н. Визначальні фактори розвитку роздрібної торгової мережі // Вісник КНЕУ. – 2001. – № 4. – С. 19–26.
9. Воронова Е.Н. Территориальная организация внутренней торговли СССР. – К.: Вища школа, 1981. – 40 с.
10. Головня О.М. Регіональні особливості розвитку торгово-побутової сфери: Дис... канд. екон. наук: 08.00.05 / РВПС України НАН України. – К., 2007. – 232 с.
11. Неборачко О.В. Удосконалення територіальної організації торгівлі продовольчими товарами в Україні: Дис... канд. екон. наук: 08.10.01 / РВПС України НАН України. – К., 2001. – 295 с.
12. Територіальна організація внутрішньої торгівлі України: Навч. пос. / Мазаракі А.А., Касеркін В.І., Воронова Є.М., Дорошенко В.І. За ред. А.А. Мазаракі. – К.: Київ. торг.-екон. ін-т, 1992. – 84 с.

УДК 339.16

Т.М. ГРОМОВА
Національний університет ДПС України

ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ОПТОВОЇ ТОРГІВЛІ В СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ

Дослідження інституційної інфраструктури оптової торгівлі – один з найбільш досконалих процесів розкриття її сутності та особливостей у трансформаційних економічних умовах. Економічна сутність оптової торгівлі полягає у здійсненні процесу купівлі-продажу товарів і послуг між товаровиробниками та іншими підприємствами сфери виробництва, а також оптовим і роздрібним торговельним підприємством, комерційним посередником, державною установою тощо.

В останні роки спостерігається швидкий розвиток оптової торгівлі. Це явище обумовлене певними тенденціями в сучасній економіці, а саме: географічною розкиданістю великих підприємств з масовим виробництвом товарів, які віддалені від основних товарокористувачів; перевагою виробництва товарів про запас порівняно з випуском товарів на замовлення; зростанням кількості проміжних виробників та користувачів; економією на трансакційних витратах.

Вивченню теоретичних та практичних проблем діяльності оптової торгівлі присвячені роботи вчених Н. Голошубової, І. Королькова, В. Торопкова, Н. Трішкіної та ін. Їх дослідження неодноразово доводили, що виникла нагальна потреба у проведенні глибокого комплексного наукового дослідження механізмів реформування оптової ланки в Україні, оскільки саме вона відіграє важливу роль у реалізації торговельної політики та розвитку економіки в цілому.